

HISTORIJSKA GRAĐA ZA PODRUČJE GORNJEG JADRANA

V. Bratulić – D. Klen – P. Strčić – M. Zjačić

Samo djelomičnim i nepotpunim uspjehom urodili su napori što su ih u toku prošlog i ovog stoljeća ulagali talijanski (i austrijski) historičari oko pronalaženja, prikupljanja, sređivanja i objavljivanja osnovne historijske građe koja se odnosi na područje Rijeke, Istre i – uopće gornjeg Jadrana. Ta djelomičnost uspjeha očituje se i u diplomatariju »Codice diplomatico istriano«, koji se smatra dosad najkompletnijim izdanjem te vrste o Istri. Njega je, samo djelomično (1846–1852), objavio dr Petar Kandler u Trstu, i to najprije kao dodatak (u nastavcima) periodičnoj publikaciji (s historijskim sadržajem) »L'Istria«; u razdoblju od 1853 do 1864. publicirao ga je kao samostalno izdanje. Međutim, ta Kandlerova zbirka isprava ne samo što ne donosi veći broj dokumenata iz razdoblja poslije prve četvrtine XVI stoljeća nego pokazuje i znatne nedostatke, kako u naučnoj tačnosti, tako i u kritičnosti objavljenih isprava. To dokazuju mnogobrojne dopune toj zbirci što su objavljene u raznim periodičnim talijanskim historijskim publikacijama, kao npr. u »Archeografo Triestino« (npr. Joppi) od 80-tih godina dalje. Na nepotpunost Kandlerove zbirke ukazuje u novije vrijeme i zbirka regesta historijskih dokumenata za nekadašnju Goričku grofoviju, što je Wiesflecker objavljuje u Austriji.

S druge strane, jugoslavenski stručnjaci u svojim izdanjima historijske građe nisu gotovo ni uzimali u obzir Rijeku i Istru. Ukoliko je poneki nešto na tome i učinio, bilo je to urađeno nesistematski. Ipak je potrebno spomenuti da je neke dokumente u svojim djelima objavio Šime Ljubić (Listine, Commissiones), ukazati na Diplomatički zbornik i na pojedine isprave koje je izdao Rudolf Strohal, te slovenski historičari Franc Šumij i Franc Kos; ali i njihove zbirke isprava, odnosno regesta također su nepotpune.

Takvo stanje objavljene povijesne građe, neophodne za seriozno proučavanje prošlosti naših sjeverojadranskih područja, ne samo starijeg perioda njihove historije (srednji vijek) već i novijeg razdoblja, stvara

nepremostive poteškoće za ispravno naučno postavljanje i, naročito, rješavanje ove problematike. Osim toga, do sada objavljena građa bila je često upravo zbog svoje nepotpunosti tendenciozno (politički i nacionalno) iskorištavana. Ipak, i pored svoje nekritičnosti, ona još uvijek mnogim (našim i stranim) historičarima služi kao osnov pri izradi radova – iz prostog razloga što kritičnih izdanja takve građe nema mnogo. Štaviše, možda još i na veće poteškoće nailaze u svom radu oni koji obrađuju ili trebaju podatke iz građe za recentnije razdoblje prošlosti, za koje su objavljene zbirke još rjeđe.

Sjeverojadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Rijeci i do sada je u programu imao kolektivni i individualni rad na upotpunjavanju evidencije o građi s područja Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, a posebno rad na prikupljanju, kritičkoj obradi, izučavanju i objavljivanju historijske građe. Taj je rad, između ostalog, bio usvojen i u institutskom perspektivnom petogodišnjem planu (1961–1966), koji su prihvatili i Jugoslavenska akademija i Savezni savjet za naučni rad. U tim nastojanjima (kao i u periodu koji im je prethodio) postigli su suradnici Instituta i neke značajne uspjehe na području objavljivanja riječke i istarske arhivske građe od XV do XX stoljeća npr. dr V. Bratulić: »Dokumenti o obrani i istrebljenju hrvatskih škola u Istri pod Italijom«, Jadranski institut JAZU u Rijeci, Zagreb 1955, »Ilegalne organizacije u Istri i Slovenskom primorju i djelovanje specijalnog tribunala za zaštitu države (1918–1936)«, Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci (dalje VHAR) sv. VI – VII, 1961 – 1962, »Izbor dokumenata o etničkom sastavu i političkim prilikama Istre 1918–1930«, VHAR, IV, 1957, »Rovinjско село. Monografija jednog istarskog sela« (s obimnom izvornom dokumentacijom u prilogu), Jadranski institut u Zagrebu, knj. 2, 1959, »Politički sporazumi između Kr. Italije i Kr. SHS odnosno Kr. Jugoslavije nakon Rapalla«, JZ, VI, 1966, »Urbani pazinskog feuda iz XVI st.«, VHAR, VIII–IX, 1963–1964; dr Danilo Klen: »Arhivske vijesti o nekim kulturnim spomenicima Barbana i Raklja«, Bulletin JAZU, 3. Zgb. 1964, »Dopune objavljenim kodeksima Loredanskih terminacija za Barban i Rakalj«, VHAR, VI–VII, 1961–1962, »Grožnjanski statut i privredne i društvene prilike prema njemu u Grožnjanu«, VHAR, VIII–IX, 1963–1964, »Neki dokumenti o svećenstvu u Istri između dva rata«, Jadranski institut u Rijeci, Zagreb 1955, »Privredno stanje Ilirije«, JAZU, 1959 (s dokumentacijom); dr Mirko Zjačić: »Buzetski statut«, VHAR, VIII–IX, 1963–1964, »Dvigradski statut«, VHAR, VI–VII, 1961–1962, »Kmetški (kolonatski) odnosi u Buzetu i njegovu području (1431–1504)«, Jadranski zbornik, V, Rijeka, 1961–1962, »Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436–1461)«, VHAR, sv. III, IV i V, »Kritički osvrt na objavljeni statut općine Izola iz god. 1360«, Jadranski zbornik, VI, 1963–1964. Međutim, taj je rad uglavnom individualan, odnosno njegovi su rezultati više plod pojedinačnih nastojanja, želja i dobre volje da se i na tom području postignu što bolji rezultati. Osnovni uzrok

ovakve situacije je nedostatak materijalnih sredstava; zbog toga se i nije moglo pristupiti sveobuhvatnom, organiziranim i sistematskim radu.

Ostati u tome na istom mjestu znači – u stvari – doživjeti ne samo težak gubitak i zastoje u razvoju naše cjelokupne historijske nauke što se tiče Istre već i zaostati za napretkom što ga istovremeno pokazuje talijanska nauka. Ona je o Istri, Rijeci i otocima sjevernog Jadrana dala i neke zapaženije radove, npr. u poslije rata objavljenim svescima časopisa »Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria«, koji izlazi u Veneciji (naročito: C. de Franceschi, Storia documentata della Contea di Pisino). Takav napredak nam osobito pokazuje sistematsko pribiranje građe za zbirke o najnovijoj prošlosti spomenutih krajeva u tršćanskom centru Deputacije za oslobodilački pokret Trsta i Julijske krajine, u milanskom Feltrinellijevu institutu, itd. O sistematičnosti talijanskih nastojanja govori i akcija koju je pokrenuo službeni predstavnik odjela za državne arhive pri ministarstvu unutrašnjih poslova Italije, koji je nedavno posjetio naše arhivske ustanove u Beogradu, Zagrebu, Rijeci, Zadru, te Sjeverojadranski institut Jugoslavenske akademije u Rijeci. Ta akcija upravljena je u pravcu organiziranog objavljivanja kritički obrađenih tekstova notarskih spisa najstarijeg razdoblja iz krajeva koji su do II svjetskog rata bili u okviru talijanske države.

Zbog svega toga – a da bi se odstranili dosadašnji propusti i stvorio što solidniji temelj naučnoj obradi i upotrebi neophodne građe o području gornjeg Jadrana – Sjeverojadranski je institut JAZU predložio Republičkom fondu za naučni rad SRH da se institutskim suradnicima povjeri zadatak prikupljanja, evidentiranja, pripreme i kritičke obrade historijske građe za gornji Jadran. Rezultati toga rada pohranjivali bi se u sistematski sređivanu institutsku zbirku. Republički fond za naučni rad SRH prihvatio se obaveze da sudjeluje u financiranju rada na kolektivnom naučnoistraživačkom projektu o historiji Istre, koji se ima djelomično realizirati u toku idućih pet godina. Projekt je, dakle, obuhvatio prikupljanje, sređivanje i kritičku obradu historijske građe koja se odnosi na Istru, čime će Institut s vremenom postati centar i servis svega onog što se može smatrati neophodnim za proučavanje spomenutog područja. Posebno pitanje, pitanje objavljivanja kritički obrađene građe, cjelovito ili pojedinačno (oko pojedinih problema, područja ili razdoblja), došlo bi u obzir tek onda kada bi bilo omogućeno objavljivanje potpunijih zbirki dokumenata. U projektu je teritorijalno obuhvaćen Istarski poluotok s otocima. Međutim, kako je historija tog područja usko povezana i s neposrednim zaleđem, bit će potrebno istražiti i prikupiti arhivsku građu koja se odnosi i na neposredno zaleđe poluotoka, a posebno na gradove Rijeku i Trst.

Naučni rad često daje vrlo uspješne rezultate ako je organiziran kao timski rad. Takav kolektivni rad omogućuje naučnom radniku da u okviru svoje specijalnosti ostvari najbolji doprinos. Držeći se tih načela, riješeno je da u radu sudjeluju viši naučni suradnici dr Vjekoslav Bra-

tulić, dr Mirko Zjačić i dr Danilo Klen, te asistent prof. Petar Strčić, uz povremenu pomoć ostalih institutskih i vanjskih naučnih i tehničkih suradnika.

Čitav taj veliki posao podijeljen je u tri dijela. Prvi se dio odnosi na rad na bibliografiji. Izvršit će se registracija objavljene građe za područje Istarskog poluotoka s otocima i neposrednim zaleđem; registrirat će se i objavljeni radovi u kojima je građa objavljena u cjelini, fragmentarno ili u registama. Registracija će biti izvršena po ovim vremenskim razdobljima: najstarije do uključivo XVI st., razdoblje od XVII do početka XIX st. (do 1815), razdoblje XIX i početak XX st. (1815–1918) i razdoblje XX st. (1918–1947). Izradit će se katalog objavljenih dokumenata i regista i izvršiti njihovo sređivanje po razdobljima; upotrijebljeni će biti standardni bibliografski podaci. Između ostalog podaci će biti vađeni iz periodika, kao npr. iz »L'Istria« Trst. »La provincia Istria« Kopar, »Archeografo Triestino« Trst, »Pagine Istriane« Kopar, »Naša Sloga« – Trst–Pula, itd.

Drugi dio odnosi se na rad na dokumentarnoj zbirci Instituta. Odabrat će se dokumenti za mikrofilmovanje i izradu pozitiva. Odabire se materijal za prepisivanje, čitaju se, kritički obrađuju i prepisivaju dokumenti. Tako će se npr. izvršiti uspoređivanje dokumenata iz primjeraka »Codice diplomatico Istriano« Petra Kandlera, koji se čuvaju u Naučnoj biblioteci u Rijeci, Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu, Naučnoj biblioteci u Puli, Studijskoj biblioteci i Mestnom arhivu u Kopru, te u tršćanskim ustanovama. Uspoređivanje je potrebno radi konačnog utvrđivanja broja dokumenata koje je objavio Petar Kandler. Danas su sačuvani primjerci Kandlerova kodeksa nepouzdati jer su bili objavljeni bez paginacije. Tako je prvo detaljno uspoređivanje između originalnih primjeraka (ukupno po 6 tomova), koji se čuvaju u Naučnim bibliotekama u Rijeci i Puli i u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu, pokazalo da je riječki primjerak bogatiji, odnosno da je potpuniji. Za Dokumentarnu zbirku Instituta prema »Codice diplomatico Istriano« izradit će se pozitivi i izvršiti njihov pregled. Fond tih kopija upotpunjavat će se naknadno foto-kopijama dokumenata koji su objavljeni u raznim edicijama kasnijeg datuma.

Treći dio rada odnosi se na *istraživački rad* u arhivskim fondovima i zbirkama u raznim ustanovama Rijeke, Pazina, Pule, Kopra, Poreča, Ljubljane, Zagreba, Zadra, Dubrovnika i Beograda, te izvan zemlje u Trstu, Veneciji, Rimu, Gorici, Beču i Budimpešti; jasno, ukoliko se ukaže potreba, rad će se proširiti i na druge arhivske centre u zemlji ili inostranstvu.

U petogodišnjem periodu predviđeno je da se izvrši ovaj izbor građe iz bogate historije Istarskog poluotoka i neposrednog zaleđa:

1. »Iurium episcopaliū« iz kaptolskog arhiva (od XIII st. dalje). Dokumenti su pisani latinskim jezikom, a sadržaj – niz vrlo raznovrsnih i važnih podataka – omogućit će razjašnjavanje društvenih, ekonomskih i etnografskih prilika područja Istre, koja je zahvaćala kaptolska, biskupska i dr. imanja porečke biskupije.

2. »Diplomatarij« što ga je prikupio poznati mletački medievalist Lanfranchi u »Archivio di stato«, Venecija, za razdoblje do XIII stoljeća.

3. Neobjavljena građa o kupoprodaji Rašpora i njegov prijelaz u ruke Venecije. Ugovor je iz 1402. god., do sada nije bio poznat, niti se znalo kada je tačno rašporska gospoštija prešla u ruke Mlečana.

4. Najstariji istarski urbar iz 1392. za rašporsku gospoštiju, koja je u to vrijeme bila založena Mlečanima za zajam što su ga dali grofici Ani, ženi Krčkog kneza.

5. Građa iz spisa koparskog notara Baysinusa de Baysija iz kraja XIV st.

6. Statut grada Poreča iz godine 1394. Latinski tekst rukopisa tog statuta nalazi se u Historijskom arhivu u Rijeci. Potrebno je izvršiti uspoređivanje tog latinskog teksta statuta s talijanskim prijevodom iz XVII stoljeća, koji je Kandler objavio 1846. g. u »I.'Istria« (»Statuti municipali della citta di Parenzo«). Kritičko izdanje teksta tog statuta je nužno, jer su znatne razlike između teksta starijeg latinskog rukopisa i novijeg talijanskog prijevoda tog statuta, koji je, kako je spomenuto, objavio P. Kandler.

7. Statut grada Kopra iz godine 1394. (rukopis iz 1423)

8. Statut grada Pirana iz godine 1307.

9. Statut grada Pule iz godine 1431.

10. Statut grada Rovinja iz godine 1531.

11. Materijali iz statuta općine Buje iz godine 1412. Latinski fragment tog statuta sadržava vrlo stari prijepis istog statuta, a možda je, sudeći po vrsti, odnosno starosti pisma, i original tog statuta. Kritičko izdanje tog statuta omogućit će bolje osvjetljavanje pravnih prilika Buja onog vremena.

12. Mletački šumski katastik za Istru iz polovine XVI st. Katastik je sastavljen 4. srpnja 1566. godine pod nadzorom Fabija da Canala, providura za drva u Istri i Dalmaciji. To je najstariji poznati popis šuma za Istru s naznakom vlasnika. Katastik je značajan ne samo za ekonomsku već i za demografsku prošlost Istre. Pisan je venecijanskim dijalektom. Pohranjen je u »Archivio di stato« – Venecija.

13. Građa o položaju seljaka u XVI stoljeću u Kostelu (Pietra Pelosa).

14. Građa iz Bečkog arhiva o velikom pazinskom feudu i dokumentarni materijal nekih drugih, manjih feuda i pićanske biskupije. Istarski se feud protezao na području 25 općinskih zajednica u srednjoj Istri, a građa se odnosi na razdoblje XV i XVI stoljeće. Građa se čuva u Bečkom arhivu i u Istarskom arhivu – Pazin.

15. Urbar pazinskog feuda iz godine 1660. (Nacionalna biblioteka – Zagreb).

16. Građa o istarskim protestantima iz Državnog arhiva u Veneciji.

17. Građa iz procesa pred inkvizicijom protiv Balda Lupetine; građa o protestantima seže od 1537. do kraja XVI stoljeća.

18. Arhivska građa o vizitaciji veronskog biskupa Veliera kao apostolskog vizitatora svih biskupija, odnosno istarskih crkava i samostana

na mletačkom području Istre i Kvarnerskih otoka (1579–1580). Dokumentacija se čuva u Vatikanskom arhivu. Vizitacija je izvršena po biskupijama, obilažena su mjesta i saslušavan kler i laici o ekonomskom položaju župa, crkava, samostana. Materijali sadržavaju izvorne podatke o kleru, o upotrebi crkvenih knjiga i jezika, naredaba (o napretku župa) i disciplinskih kazni protiv onih svećenika koji se nisu držali crkvenih normi i zaključaka Tridentinskog koncila. Materijali su vrlo bogati najraznovrsnijim podacima važnim za historiju Istre.

19. Kompletiranje dokumentacije za razdoblje XIX – početak XX stoljeća. Građa Istarskog sabora, istarskih kotareva, Namjesništva u Trstu za Austrijsko primorje. Tako će se npr. pregledati i napraviti prijepis zapisnika sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru od osnutka 1884. do godine 1900.

20. Lični arhivi iz ostavštine prof. Vjekoslava Spinčića, dra Matka Laginje, Ivana Pošćića i drugih; lični arhivi dalmatinskih i slovenskih političkih radnika koji su surađivali s istarskima.

21. Evidencija mjesta, ustanova i sl. u kojima je pohranjena dokumentacija što se odnosi na radnički pokret i NOB. Naime, do sada se nije sistematski, organizirano i planski radilo na izučavanju radničkog pokreta i NOB Istre. Da bi se ono moglo započeti, potrebno je prethodno izvršiti detaljno evidentiranje svih onih pohraništa u kojima se takva građa nalazi.

22. Izvršit će se pregled građe koja se odnosi na radnički pokret i NOB; zatim će se izvršiti izbor građe i pripremiti značajniji dokumenti za Dokumentarnu zbirku Instituta.

Radovi na tom zadatku su započeti godine 1965. i do sada je već jedan dio predviđen godišnjim ugovorom izvršen.

Preuzimajući novu obavezu, Institut će u skladu s ostalim ciljevima iz svojeg programa rada, povežavši individualna nastojanja svojih i vanjskih suradnika, sustavno pristupiti uređivanju zbirke izvora, historijske građe i dokumenata, kako bi oni u sređenom stanju postali lako pristupačni zainteresiranima. Naučno ispitana i provjerena građa (pored toga što će biti pripremljena za eventualno objavljivanje) predstavljat će siguran oslonac historičarima i drugim naučnim radnicima, čime će se omogućiti svestranije, sigurnije i toliko potrebno – brže upoznavanje prošlosti Istre i njezina neposrednog zaleđa.